

TERSKO NAREČJE V KNJIGI *LUČICE NA OKNAH* BRUNE BALLOCH

DANILA ZULJAN KUMAR

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

DZuljan@zrc-sazu.si

Izvleček: Prispevek se osredotoča na tersko narečje slovenščine, kot je predstavljeno v knjigi z naslovom *Lučice na oknah* in podnaslovom *Naš svet pouan naposebnosti/Il nostro mondo pieno di meraviglia* Brune Balloch. Avtorica je v monografiji zbrala zgodbe s celotnega terskega območja, od Mužaca do Mažerol in od Tera do Prosnida. Eno od zgodb iz sklopa Pripovedi o bajeslovnih bitjih predstavljam v pričujočem prispevku.

Ključne besede: pripovedništvo, tersko narečje, Bruna Balloch

Pri Kulturnem društvu Ivan Trinko v Čedadu je septembra 2018 izšla druga knjiga terskih zgodb Brune Balloch z naslovom *Lučice na oknah* in podnaslovom *Naš svet pouan naposebnosti/Il nostro mondo pieno di meraviglia*. Če se je avtorica v svoji prvi samostojni publikaciji z naslovom *Mlada lipa* osredotočala na svoj rojstni kraj Subid, pa druga knjiga prinaša zgodbe s celotnega terskega območja, od Mužaca do Mažerol in od Tera do Prosnida. Zgodbe so v knjigi razdeljene v deset sklopov, in sicer 1. Živalske zgodbe, 2. Pravljice in razlagalne pripovedi, 3. Pripovedi o svetnikih in svetih osebah, 4. Zabavljive zgodbe in anekdote, 5. Pripovedi o bajeslovnih bitjih, 6. Duhovi, demoni in prikazni, 7. Verovanja, 8. Vremenski pojavi, 9. Ljudsko zdravilstvo in 10. Šege in navade. Besedila so zapisana v poenostavljeni fonetični transkripciji, kot smo jo uporabili že v *Mladi lipi*, saj so namenjena predvsem ljudem Beneške Slovenije, ter v samostojni italijanski različici (torej ne kot prevodi).

Podrobneje sem o terskem narečju in njegovem subiškem govoru, v katerem piše Bruna Balloch, pisala že v *Mladi lipi* (Zuljan Kumar 2010: 27–40), zato naj tu ponovim le nekaj najosnovnejših značilnosti tega najzahodnejšega sloven-

skega narečja, ki ga je v grobem opisal že veliki slovenski jezikoslovec Fran Ramovš. O njem pa so pisali tudi drugi jezikoslovci, kot sta bila slovenski dialektolog Tine Logar in Pavle Merku, pozabiti pa seveda ne gre poljskega jezikoslovca in slavista Jana Baudouina de Courteneya, katerega *Il Glossario del dialetto del Torre di Jan Baudouin de Courtenay* je pod uredniškim očesom Liliane Spinuzzi Monai izšel leta 2009. V današnjem času pa se poleg podpisane terskemu narečju posvečajo še Roberto Dapit, Matej Šekli in Janoš Ježovnik. Toda najprej naj za pokušino predstavim eno od terskih zgodb. Njen naslov je *Me je zapejalo* in spada v sklop Pripovedi o bajeslovnih bitjih (Balloch 2018: 224).

Me je zapejalo¹

Dan dan son miela bietə dou Uidne zjutra zuoda.
Son šla spat kər kokoše an son ustala, kə je bla šnje
nuojć vesoka ...
Zviezde ou oblake so ble obiešene vesokò an sə so
laščiele.
Son uzela ləmin, a son unela an son šla uon s hiše.

¹ Zgodbo je Bruna Balloch zapisala v Subidu. Za pomoč pri razpoznavanju nekaterih toponimov se iz srca zahvaljujem Lucii Trusgnach.

Son šla po trojah an poskakuč taz ne pejčə tje na to druo, son bla napərt dou pər Kancelierjah an malo potən son šla žej dou pod Kostanjuhān.

Nison pomerkala tje pruoť Malnah, zatuo kə so usi pravələ, kə etu tje strašə ...

Tik e tak son veletija dou h Mənəhənan an zat son bla dou pər Škovertah.

Dou pər Krajo, se vie, so usi spalə ...

Dou pod Klancan son jala sama mene: »O, enje son žej a bon.«

Taz Maline tej nəč son šla dou Ahtan. Ou nebe intant je sijala dna luna tej sonce. Dou na plane mə je blo ložji za hoditə.

Bojo ble tri po pounoč, kər son pəršla dou na Oro. »Tle dou muorən jətə!« son jala.

An son šla po te prave pot, rauno dou Ravoso.

»Enje man jətə rauno naprej!«

Ma malo potən se son spe obriedla or na Ore.

»O muoj Buoh, vi! Son spet tla!«

Son šla dou ... dou ... dou ... ma dou pər monumento, invēčə ko jətə rauno dou šnje, son spe hodila an trudila za nəč: se son obriedla dru bot or na Ore.

Do trikat se son tor obriedla ...

»Me je zapejalo, vieri mə! Me je zapejalo ...«

Alore se son ženala an son jala: »Na ime Boa, pumo!«

Tako taz Ravoze son šla dou Pouolet, dou Saut, dou Ter, dou ... dou ... dou ...

Kər son pəršla dou Čevrija, je zazuoniela jutrənca an rauno potən je bieu liep dan. Son uasla lumin an son šla naprej fin dou Uidan. Te dan nison nəč nardila, ne kupla, ne pruodala, zatuo kə son bla trudna za krepata.²

Nekega dne sem morala biti v Vidmu zgodaj zjutraj. Sem šla spat kot kokoši in sem vstala, ko je bila noč še globoka ...

Zvezde gor v oblakih so bile obešene visoko in so se bleščale. Sem vzela svetilko, sem jo prižgala in šla ven iz hiše. Sem šla dol po stezah in poskakujoč z enega kamna na drug sem bila takoj dol pri Kancelierjih in malo zatem sem šla že dol pod Kostanjevem.

Nisem se ozrla tja proti Malnom, ker so vsi pravili, da tam straši ... Tik tak sem sem priletela dol k Menehonom (toponim, D. Z. K.) in potem sem

² Prevod je pripravljen pomensko, torej ni dobesedni, npr. tersko besedno *zvezo*, *visoka noč*, ki je zelo verjetno prevzeta iz italijanščine/furlanščine, sem v knjižni jezik prevedla kot *globoka noč*, tersko strukturo *bojo ble tri ure po pounoč*, ki je kalk iz italijanščine/furlanščine sem prevedla z ustrežno slovensko knjižno *moralo je biti tri ure po polnoči*.

bila dol pri Škovertah (toponim, D. Z. K.). Dol pri Kraju so, se ve, vsi spali.

Dol pod Klancem sem rekla sami sebi: »O, zdaj sem opravila dober del poti.«

Tam iz Maline sem kot nič šla dol v Athen (it. Attimis). Na nebu pa je sijala tako velika luna kot sonce. Dol po ravnini mi je bilo lažje hoditi.

Moralo je biti tri po polnoči, ko sem prišla dol na Goro.

»Tukaj dol moraš iti!« sem si rekla.

In sem šla po pravi poti naravnost dol v Ravozo.

»Zdaj moram iti naravnost naprej!«

Ampak nekoliko kasneje sem se spet znašla gor na Gori.

»O, vi, moj Bog! Sem spet tu!«

Sem šla dol ... dol ... dol ... dol, ..., ampak dol pri spomeniku sem namesto, da bi šla še naravnost navzdol, spet hodila in se trudila za nič: drugič sem se znašla gor na Gori.

Trikrat sem se znašla tam ...

»Me je zapejalo, verjemi mi! Me je zapejalo ...«

Zato sem se pokrižala in sem dejala: »V imenu Boga, pojdimo naprej!«

Tako sem tam iz Ravoze (it. Ravosa) šla dol v Povolet (it. Povoletto), dol v Saut (it. Salt), dol v Ter, dol ... dol ... dol ...

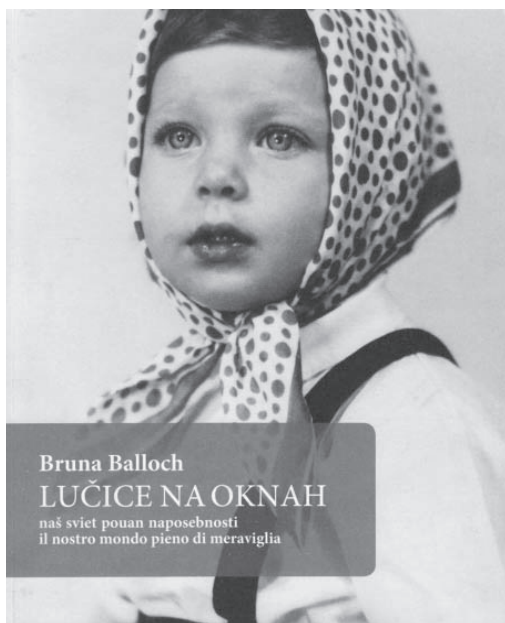
Ko sem prišla dol v Čevrija (it. Chiavris), je zazvonila jutranja zdrava marija in takoj zatem je nastal lep dan. Ugasnila sem svetilko in sem šla naprej do Vidma. Tega dne nisem naredila nič, ne kupila ne prodala, ker sem bila na smrt utrujena.

Osnovni oris terskega narečja

Tersko narečje se govori v štirih vzporednih dolinah: Terski, Karnajski, Černjejski in Malinski pa tudi v Breginjskem kotu na slovenski strani državne meje.

Glede na starejše pojave v jeziku, kot so razvoj splošnoslovenskega glasu **ě* v *ie* (npr. tersko *zviezda*, *mlieko*, *strieħa*, *kolieno*) in razvoj splošnoslovenskega *dolgega* **o* v *uo* (npr. tersko *nuoj* 'gnoj', *nuojč*) spada tersko narečje v severozahodno slovensko narečno osnovo. Znotraj nje pa glede na razvoj splošnoslovenskega **ə* v *a* (npr. tersko *dan*, *mah*, *čast*) in pozno raznosnjenje splošnoslovenskih nosnikov **ę* in **ǫ* (npr. tersko *petak*, se *pokleknətə*; *pot*, *mož*, *oba* 'goba') v beneško-kraško narečno ploskev.

Glede na mlajše jezikovne značilnosti tersko narečje prištevamo v primorsko narečno skupino, znotraj nje pa v beneškoslovensko podskupino poleg nadiškega, obsoškega in briškega narečja.

Bruna Balloch
LUČICE NA OKNAH

naš svet pouan naposebnosti
 il nostro mondo pieno di meraviglia

Ovoj knjige *Lučice na oknah* Brune Balloch.

Na dolgih naglašanih zlogih so v terskem narečju ohranjena fonološka tonemska nasprotja, kar pomeni nasprotje med rastočim oziroma akutiranim in padajočim ali cirkumfektiranim tonom. Na zadnjih ali edinih naglašanih zlogih pa so značilna fonološka kolikostna nasprotja, to je nasprotje kratek : dolg naglašeni samoglasnik.

Večzložne besede, ki so bile v psl. naglašene na koncu, v prednaglasnem zlogu pa so imele *e, *o ali *b/*b, so ohranile končniški naglas, npr. tersko *če'lo, reb'ro, lo'nac, pono'čə, otro'cə, do'bra, ma'la, na har'batu*.

Tersko narečje za razliko od sosednjega nadiškega pozna umik naglasa s slovenskega dolgega padajočega samoglasnika, npr. *okó* > tersko *očə, možə* > tersko *móža*, kar predstavlja v slovenskem jeziku inovacijo, ki je ne pozna veliko slovenskih narečij.

Skupnega sistema dolgih samoglasnikov za celotno tersko narečje ni mogoče podati, je pa sistem tako kot v drugih narečjih beneškoslovenske podskupine enoglasniško-dvoglasniški (dvo-glasnika sta večinoma fonema *ie* in *uo*).

Pri nenaglašanih samoglasnikih so opazni ostanki vokalne harmonije, npr. tersko *njaa* 'nje-

ga', *dnaa* 'dnega < ednega', *maa* 'moja', *ta od taa druzaa svéta* 'ta od tega drugega sveta', *taa žiuua* 'tega živega', *čərnaa* 'črnega'.

Tersko narečje pozna *n*, npr. tersko *on* 'ogenj', *l* je prešel v *j*, npr. tersko *z uojo* < *z voljo* 'z veseljem', *vesujə* 'veselje', *-m* pa v *-n*, npr. tersko *júdan* 'ljudem', *pod nin armàn* 'pod nekimi grmomi', *pótən* 'potem'. Ohranjen je trdonebnik *ć* (< psl. **t*), npr. tersko *pejć* 'kamen', *pomuojć* 'pomoč', *čakuć* 'čakajoč', *češ* 'hočeš' *opounóćə* 'opolnoči'. Glas *g* je izpadel, npr. tersko *malə* 'meglə', *njaa* 'njega', *boat, orica* 'gorica' = 'hribček', *potenitə* 'potegniti', vendar se v (nekaterih) prevzetih besedah ohranja, npr. tersko *gola* (< it. *gola*, furl. *gole* 'sladkosnednost'), *cingərca* 'ciganka' (< furl. *zingar* 'cigan').³

V ednini so ohranjeni vsi trije spoli, v množini pa kažejo samostalniki srednjega spola težnjo po feminizaciji, čeprav imajo lahko še vedno končnico srednjega spola, npr. tersko *Táko lieta, kə je nabrau, mo so zlo težəle* 'tako so ga leta, ki si jih je nabral, zelo težila', *je šu naprej potoukətə tə na drue urata* 'je šel naprej potrkat na druga vrata'.

Glavni števniki *eden/ena* ima vlogo nedoločnega zaimka, kazalni zaimek *ta* pa vlogo določnega člena, npr. tersko *Dan dan, nison mu šnje deset liet an son nesu po hišah dan pletenac idrika taa zimiskaa prodajat* 'nekega dne, nisem še bil star deset let, sem nesel po hišah prodajat košarico zimskega radiča'.

Značilnost, zaradi katere je tersko narečje edinstveno v slovenskem prostoru, je raba deležnikov na *-ć*. V vseh drugih slovenskih narečjih, tudi v sosednjih rezijanskem in ziljskem (govori se v Kanalski dolini in na Avstrijskem Koroškem), ki sta med najbolj arhaičnimi slovenskimi narečji, predstavlja deležnik na *-ć/-ć* ostalino iz preteklosti, tu pa je v rabi še zelo živ, npr. tersko:

Sestra je šla or an a je obriedla bliedaa, ustrašėnaa, pabtoć s težkama: »Kuo tə je Riccardo?«

'Sestra je šla gor in ga je našla bledega, prestrašėnega in težko je dihal: »Kaj ti je Riccardo?«

³ Zanimivo je, da je glas *g* izpadel samo v tistem delu terskih govorov, ki se govorijo v Italiji, na slovenski strani, to je npr. v vaseh Logje in Robidišče pa je ohranjen.

Matere an žene so šle za njeme plakoć an pojoc do or pod Sveto Trojico.

‘Matere in žene so šle za njimi, jokajoč in pojoč do gor pod Sveto Trojico.’

Enako kot v rezijanskem narečju se tudi tu prihodnji čas (poleg zveze glagola biti in opisnega deležnika, kot to velja za slovenski knjižni jezik in druga slovenska narečja) izraža z zvezo glagola hoteti z nedoločnikom, npr. tersko:

Če se ženaš, se češ otrata tã od njaa!

‘Če se ženiš, se boš odtrgal ‘ločil’ od njega!’

Ob pregledu zbranih zgodb mi je v oči padla še ena značilnost, ki pa terske govore deli na tiste, ki jo poznajo, in druge, ki tega ne poznajo. Gre za rabo nenaglašene oblike zaimka v osebkku stavka, kar pozna rezijanščina in kar je normirano v furlanščini. To poznajo govori severnega in zahodnega terskega območja, kot so npr. govori Tera, Barda, Viškorše, Mužaca – sama sem to slišala tudi v govoru vasi Breg (Pers) – ne pa tudi govori vzhodnega terskega območja, kamor lahko prištevamo govore Platišč, Prosnida, Černjeje, Subida, Čenebole, Mažerol itd.

Npr. tersko:

Dan bot je bi ore u vasã Mužac dan mož, kã u nie mieu dićar molitã. Ko zvećar njea žena na začnela pietã rožar, on je šou spat (Mužac).

‘Nekoč je gor v vasi Mužac živel nek mož, ki ni imel veselja moliti. Ko je zvečer njegova žena začeti moliti rožni venec, je on šel spat.’

Na tem mestu velja opozoriti, da zgodbe sicer izhajajo iz različnih terskih vasi, kar je tudi pripisano ob posamezni zgodbi, toda večkrat jo je zapisovalec/zapisovalka zapisal/a v svojem govoru. Tako npr. je zgodba z naslovom *Pasterića od jezera* bila povedana v kraju Brezje, toda zapisala jo je gospa, doma iz Viškorše. V Brezjah ne poznajo nenaglašene oblike zaimka v osebkku, toda v zapisu zgodbe je prisoten, saj je zgodba dejansko zapisana v govoru Viškorše, npr.

Ma zemja na ba zlo mehna an ona na nie morla već velieste uon z luže.

‘Toda zemlja je buila mehka in ona ni mogla več prilesti iz luže.’

Toda ta posebnost v ničemer ne zmanjšuje vrednosti pričujočega dela. Zaradi pestrosti motivov in pripovednih zvrsti predstavlja zbirka pravi bralni užitek!

VIRI IN LITERATURA

Balloch, B. 2018: *Lučice na oknah. Naš svijet pouan naposebnosti/Il nostro mondo pieno di meraviglia* (ur. R. Dapit, L. Trusgnach, D. Zuljan Kumar). Čedad: Kulturno društvo Ivan Trinko/Civiale del Friuli: Circolo culturale Ivan Trinko.

Zuljan Kumar, D. 2010: Subiške pripovedi z jezikovnega stališča. V: B. Balloch *Mlada lipa: pravece domah narete: izbor besedil iz publikacije Mlada lipa/testi scelti dalla pubblicazione Mlada lipa*. Besedilo v slovenskem narečju iz Subida v Terskih dolinah in ital. ter delno tudi v slov. (ur. R. Dapit, L. Trusgnach, D. Zuljan Kumar). Čedad: Kulturno društvo Ivan Trinko/Circolo culturale Ivan Trinko, 27–40.